महिलाहरुको सामाजिक सशक्तीकरणमा सहकारी संस्थाको भूमिका

(प्रज्वलित सामाजिक उद्यमी महिला सहकारी संस्था लिमिटेड भिङ्गृ प्यूठानमा आबद्ध महिलाहरुको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र

विषयको दसौं पत्रको आंशिकआवश्यकता

पुरा गर्न तयार पारिएको

शोधकार्य

<u>प्रस्तुतकर्ता</u>

पुतला पुलामी (रिजाल)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. दर्ता नं. ५०८९९-८८

रोल नं. : ७५४

२०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषय अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रीय विभागद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोधपत्र परिपूर्तिका लागि शोधकर्ता छात्रा पुतला पुलामी (रिजाल) ले **महिलाको सामाजिक सशक्तीकरणमा सहकारीको संस्थाको भूमिका** (**प्रज्वलित सामाजिकउद्यमी महिला सहकारी संस्था लिमिटेड भिङ्गृ प्यूठानमा आबद्ध महिलाहरुको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुझाव र निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । यो शोधपत्रप्रति सन्तुष्टि प्रकट गर्दै यसको समुचित मूल्याङ्कन तथा स्वीकृतिका लागि समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग, शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३ चैत्र

....

सुदीप नकर्मी

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग

काठमाण्डौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्‍यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रमअनुरूप पुतला पुलामी (रिजाल) ले **महिलाको सामाजिक सशक्तीकरणमा सहकारीको संस्थाको भूमिका (प्रज्वलित सामाजिकउद्यमी महिला सहकारी संस्था लिमिटेड भिङ्ग्री प्यूठानमा आबद्ध महिलाहरुको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) नामक यस शोधपत्रलाई देहायको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

सुदीप नकर्मी

शोध निर्देशक

....

डा. सुरेन्द्र मिश्र

बाह्य परीक्षक

....

प्रा. डा. तुलसी राम पाण्डे

विभागीय प्रमुख

मिति : वि.सं. २०७३, चैत्र

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत शोधपत्र **"महिलाको सामाजिक सशक्तीकरणमा सहकारीको संस्थाको भूमिका (प्रज्वलित सामाजिकउद्यमी महिला सहकारी संस्था लिमिटेड भिङ्ग्री प्यूठानमा आबद्ध महिलाहरुको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) अनुसंधानमूलक ढंगले तयार गर्नु यो आफैमा एक जटिल कार्यहो तर पनि विषय संग संवद्ध सन्दर्भ सामग्री, सन्दर्भ व्यक्ति एवं संघ संस्थाको सहयोगबाट यो जटिल कार्य सम्पन्न गर्न संभव भएको देख्दछु । त्यसै अनुरुप सवप्रथम यस शोधकार्य गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समयलाइ व्यबस्थापन गरी निरन्तर सल्लाह, सुझाव तथा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय शोध निर्देशकश्री सुदीप नकर्मीज्यू प्रति आर्दिककृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोध निर्देशकज्यूबाट भएका मार्गनिर्देशन तथा निरन्तर सहयोग मेरा लागि अविश्मरणिय रहने छन । त्यस्तै शोधकार्यको प्रस्ताव स्वीकृत गर्ने क्रममा कमी–कमजोरीहरूलाई औल्याई मार्गनिर्देशन गनुहुने प्रा. डा. चैतन्य मिश्र, प्रा. डा. तुलसी राम पाण्डे, डा. टीकाराम गौतम तथा शोधपत्रलाई अन्तिम परिक्षणको क्रममा अमूल्य सल्लाह र सुझाव दिई शोधपत्रलाई अन्तिम रुप दिन सहयोग गर्नु हुने वाह्य परीक्षक डा. सुरेन्द्र मिश्रलगायतका संपूर्ण विभागीय गुरुहरु सबैमा कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै शोधकार्यकालागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउन तथा प्रस्ताव तथा शोधकार्य प्रस्तुत गर्ने क्रमका सहजिकरण गरिदिनु हुने सामाजशास्त्र विभागकी कर्मचारी श्री रोजीना महत प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो यस शोधकार्यकोलागि आवश्यक स्थलगत तथ्यांक संकलन गर्ने क्रममा उत्तरदाता महिला सदस्यहरुलाइ सूचना प्रदान गरी भेला गराइदिने, अन्तरबार्ता तथा समुहगत छलफलकोलागि कुशल व्यबस्थापन गरिदिनुको साथै प्रमुख सूचना दाताको रुपमा संस्थाको विभिन्न गतिबिधिको बारेमा स्वस्फुर्त रुपमा सूचना प्रदान गरिदिनुहुने प्रज्वलित सामाजिक उद्यमी महिला सहकारी संस्था लिमिटेडको अध्यक्ष श्री बाली खडकाज्यूमा विशेष धन्यबाद सहित आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । साथै सो संस्थाको सदस्य तथा मेरी देवरानी सुश्मा रिजाल र संस्थाका कर्मचारी संजीता पार्धे तथा सुनिता कालाथोकीलाई हृदय देखि धन्यबाद दिन चाहन्छु । मैले राखेका जिज्ञासाहरुको हसिलो मुहार सहित विना हिच्किचावट उत्तर दिने अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरु प्रति कृतज्ञ छु ।

शोधकार्यका लागि हमेसाउत्प्रेरित गरभाषा संपादन तथा यस शोधकार्यकोलागि उपयोगि श्रोत समग्रीहरुको भावानुबादमा समेत सहयोग गरिदिनुहुने मेरा श्रीमान श्री सूर्य प्रसाद रिजालमा आभारी छु । अन्त्यमा मलाई यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न निरन्तर रुपमा घचघचाई हौसला एवं उत्प्रणा दिनुहुने सम्पूर्ण परिवार, साथिहरु तथा शुभचिन्तकहरु प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति २०७३, चैत्र

पुतला पुलामी (रिजाल)

विषय सूची

सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
विषय सूची	iv
तालिका सूची	vi
चित्र सूची	viii
संक्षिप्त रुप	ix
अध्याय एक	१
परिचय	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
१.१ पृष्ठभूमि	
१.२ समस्याको कथन	
१.३. अध्ययनको उद्देश्य	
१.४ अध्ययनको महत्व	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
१.५ अध्ययनको संगठन	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
अध्याय दुई	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
साहित्य पुनरावलोकन	
२.१ अवधारणात्मक पुनरावलोकन	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
२.१.१ लैगिक अबधारणा र नारीबाद	
२.१.२ महिला समानताकोलागि विकासबादी दृष्टिकोण:	
२.१.३ महिला सशक्तीकरण सम्बन्धी अबधारणा:	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
२.१.४ महिला सशक्तीकरणमा सहकारी संस्थाहरु:	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
२.१.५ महिला सशक्तीकरणमा सम्बन्धी राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय घोषणहरु :	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
२.२ विश्लेषणात्मक रुपरेखा	
अध्याय तीन	
अनुसन्धान ढाँचा/विधि/पद्धति	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**
३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट र औचित्यता	**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा

३.३ अध्ययनको समग्रता र नमुना छनोट **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति तथा श्रोतहरु **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

३.४.२ द्वितीय तथ्याङ्कको श्रोत

३.५ तथ्याङ्क संकलन बिधि

३.५.१ अन्तर्वार्ता **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

३.५.२ समूहगत छलफल **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

३.५.३ वैयक्तिक अध्ययन

३.५.४ स्थलगत अवलोकन

३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

३.७ अध्ययनको सिमा

अध्याय चार

अध्ययन क्षेत्रको परिचय र सामाजिक विशेषताहरु

४.१ अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.१.१ अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अबस्था र अवस्थिति**भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.१.२ अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक परिचय **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.२ सहकारी संस्थाको संक्षिप्त परिचयः **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.३ उत्तरदाताहरूको परिचय **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.३.१ उत्तरदाताहरूको पारिवारिक संरचना

४.३.२ उत्तरदाताहरूको जातिय संरचना **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

४.३.३ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थिति

४.३.४ उत्तरदाताको पेशा

४.३.५ उत्तरदाताको सार्वजनिक क्षेत्रमा पँहुचको अबस्था

अध्याय पाँच **भ्चचयचज्ञ घ्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

महिलाको सामाजिक सशक्तीकरणमा सहकारी संस्थाको भूमिका संबन्धी विवेचन

५.१ श्रोतको उपब्धता

५.१.१ सिप विकास

५.१.२ उत्तरदाताको सम्पत्तिको स्वामित्व

५.१.३ उत्तरदाताको बचत संकलन तथा ऋणमा पँहुच**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

५.१.४ उत्तरदाताको सामाजिक संजालमा विस्तार

५.२ सशक्तीकरणको माध्यम वा एजेन्सी

५.२.१ विकल्प छनोट र निर्णय क्षमता

५.२.२ महिलाहरुको सार्वजनिक क्षेत्रमा पँहुचको अबस्था

५.२.३ महिलाहरुको सार्वजनिक चासोमा आबाज उठाउने क्षमता

५.३ उपलब्धी

५.३.१ महिला स्वसक्षमतामा विकास

५.३.२ महिलाहीत संबन्धी कार्य

अध्याय छ **भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश

६.२ निष्कर्ष **भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

सन्धर्भ सामग्रीहरु

अनुसूचीहरु

अनुसूची २. सहकारीमा आवद्ध महिलाहरुसँग भएको सामुहिक छलफल सम्बन्धी चेकलिष्ट

अनुसूची ३. छनोट भएका उत्तरदाताको अन्तरवार्ता प्रश्नाबली

तालिका सूची

तालिका नं. ४. १: अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्या **भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका नं. ४.२:: अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्याको जातिगत संरचना

तालिका नं.४.३: उत्तरदाताहरूको जातजातिगत विवरण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ४.४ : उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थितिको विवरण

तालिका ४.५ उत्तरदाताको मुख्य पेशाको विवरण **भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका नं. ५.१ उत्तरदाताहरूको सन्ततीको सामुदायीक तथा निजी विद्यालयमा अध्ययनको विबरण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका नं. ५.२: उत्तरदाताहरूको छोरीलाई शिक्षा दिनुपर्ने कारणहरु

तालिका नं. ५.३: उत्तरदाताहरुको सिप विकास तालिममा पहुँच सम्बन्धी विवरण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.४: उत्तरदाताको जमिनको जग्गाको स्वामित्य कायम हुनुको कारण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.६: उत्तरदाताको सहकारीको बचत कार्यक्रममा सहभागि हुने प्रयोजन

तालिका ५.७ : ऋण नलिने र उद्देश्यको आधारमा ऋण लिने उत्तरदाताहरूको विवरण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.८ उद्देश्यको आधारमा ऋण लिने उत्तरदाताहरूको विवरण

तालिका ५.९ उत्तरदाताहरूले लगानी गरेको ब्यापारिक क्षेत्र

तालिका ५.१०: उत्तरदाताहरूले लगानी ब्यावसायीक कृषि क्षेत्र

तालिका ५.११ उत्तरदाताहरूले आम्दानिमा बृद्धि प्रतिशत

तालिका ५.१२ उत्तरदाताहरूको अन्य सामाजिक समुहमा आबद्धता

तालिका ५.१३ सामाजिक संजालबाट आदान प्रदान हुने सहयोग

तालिका ५.१४ उत्तरदाता महिलाहरुको ब्यक्तिगत निर्णय सम्बन्धी बिबरण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.१५ उत्तरदाता महिलाहरुको पारिवारिक निर्णय सम्बन्धी बिबरण

तालिका ५.१६ उत्तरदाता महिलाहरुको संस्थाको बैठकमा दिने सुझावहरु**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.१७ उत्तरदाताहरूले राजनीतिमा संलग्न नहुनुको कारण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.१८ उत्तरदाताहरूले सार्वजनिक जागिरमा संलग्न नहुनुको कारण**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.१९ उत्तरदाता महिलाहरुको सार्बजनिक क्रियाकलापमा सहभागिता**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.२० उत्तरदाता महिलाहरुको सामाजिक अन्याय विरुद्धको आवाज**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.२१: सहकारीमा आबद्ध भए पश्चात उत्तरदाताको पेशामा भएको फरक**भ्चचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

तालिका ५.२२: सहकारीबाट छरछिमेक तथा समुदायमा भएको परिबर्तन**भ्चचयचज्ञ झययफबचप लयत मभाप्लभम.**

चित्र सूची

चित्र नं. २.१: सशक्तीकरण प्रकृयाको अवधाराणात्मक रेखाचित्र**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

चित्र नं. ४.१: उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना

चित्र नं. ४.२: उत्तरदाताको सहकारी बाहेक अन्य सामाजिक समुहमा आबद्धता

चित्र नं. ५.१: उत्तरदाताको सिपमूलक तालिममा सहभागिताको स्थिति

चित्र नं. ५.२ जमिनको स्वामित्व प्रतिशत **भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

चित्र नं. ५.३: सहकारीमा आबद्ध हुदा प्रेरित गर्ने तत्व

चित्र नं. ५.४ : सामाजिक क्रियाकलापमा महिलाको संलग्नताको क्षेत्र

चित्र नं. ५.५: उत्तरदाताको आर्थिक एवं भौतिक रुपमा सुरक्षाको स्थिति**भचचयचज्ञ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम.**

चित्र नं. ५.६: उत्तरदाताको सहकारीबाट सामाजिक जीवनमा भएको परिवर्तन

चित्र नं. ५.७: उत्तरदाताको बुझाइमा सशक्तीकरण भएको क्षेत्र

चित्र नं. ५.८: उत्तरदाताको जीवनस्तरमा भएको परिवर्तन

संक्षिप्त रुप

GAD:	Gender and Development
WID:	Women in Development
WAD:	Women and Development
गा.वि.स.:	गाँउ विकास समिति
कि. मि.:	किलो मिटर
जि.वि.स.:	जिल्ला विकास समिति
नं.:	नम्बर
क्र.स.:	क्रम संख्या
गैसस:	गैर सरकारी संस्था